

חיווה

חיווה היא אחת הערים העתיקות ביותר באובקיסטאן. בת 2,500 שנה אם לא יותר. היא ממוקמת בלב אוזיס ששטחו 2,500 ק"מ ולמעלה ממיליון תושבים. כאן נעצרו השיירות שעברו במדבר האדום – קיזיל קום – והקארא קום – נחו וסחרו. החאנים של חיווה גרפו הון עתק בהיותם על דרך השיירות הקדומה שלימים נקראה דרך המשי. חיווה נושמת אמנות ואסטטיקה מעצם ברייתה. נערים שנולדו לבערות, יכולים להיות אמנים בעלי שיעור קומה וממשיכי מסורת. כך גם הבנות.

מעשה בקדר קאשיני-פאז שהיה לו תלמיד מצטיין. הקדר המסטר היה בטוח שיום אחד ימשיך את דרכו. התלמיד חלם להיות קדר עצמאי. מבלי לבקש את אישורו של המסטר, הוא הכניס את היצירה היפהפיה שלו לתנור וחיכה לתוצאות. כשפתח את התנור הוכה בהלם. התברר כי כל מאמציו היו לריק. הכלים שעיצב יצאו עקומים ומעוותים ולא ראויים. התלמיד המיואש היה בטוח שהמסטר ינזוף בו וישלח אותו לכל הרוחות. הקדר היה נדיב רווח היה ומלומד ניסיון. הביט בחמלה בתלמידו המצטיין ואמר: עד עכשיו למדת את הטכניקה של הקדרות, מעכשיו עליך ללמוד להפוך את הקדרות לאמנות. בשלב זה לימד אותו הקדר את סודות האמנות.

מה שלימד המסטר את תלמידו נשכח עד מהרה. מאז, בדרך של חיפוש ותעיה, כל אומן משתוקק לפתח את דרכו האמנותית העצמאית והיכולת להכניס חיים ביצירה. יצירה שאין בה חיים, אינה יצירת אמנות.

היצירות הקיימות עד היום בחיווה הם ביטוי לפריחה האדירה שהייתה באזור בתחומי היצירה האמנותית. מי שמסתכל על דלתות הבתים, על הקרמיקה המופלאה, על גילוף העץ והאבן, מבין אל נכון שהאומנות היא סוד שנמתה של חיווה. רק במקום שפורחת תרבות ניתן להגיע להישגים אמנותיים. חיווה ערש התרבות הקימה בקירבה משוררים וסופרים, היסטוריונים ומלומדים. מה פלא שהמונחים 'אלגברה' ו'לוגריתמים' נוצרו כאן. לכאן נמשכו הפילוסוף והרופא הידוע איבן סינא שהשפיע על כל תחום הרפואה של ימי הביניים באירופה.

לאזור הגיעו נוסעים ערביים ביניהם גיאוגרפים והיסטוריונים שתיעדו את שראו עיניהם וביניהם אבו אל ראיחאן מוחמד אבן אחמד בירוני (973-1048), שנולד בחורזם ונחשב לאחד מגדולי המלומדים של האיסלאם. כתב כרונולוגיות וספר מקיף על הודו ותירגם מסנסקריט לערבית. ואיבן סינא הרופא והוגה הדעות הידוע (980-1037). מתוך 30 ערים ידועות שהם מזכירים במאות 10-11 חיווה נותרה בשלימותה. אל מוקדסי (שהגיע מירושלים ואולי היה יהודי שהתאסלם) הוא מתאר אותה כעיר גדולה במידותיה על סף המדבר. היא שואבת את מימיה מתעלה הקשורה לאמו דאריה והיא מצטיינת במסגדים היפים שלה. יש הסבורים כי היא נקראת חיווה על שם התעלה הנקראת 'ח'איוואניק'.

אגדה עתיקה קושרת את שמה בשם בן נוח, שבנה את העיר ואת המצודו שלה. הנוודים שהגיעו למקום שתו ממימי המעיין נאנחו ואמרו KHEY-VAKH ומכאן בא לה שמה... גיאוגרפים ערביים מספרים שבמאה העשירית חיווה הייתה על פרשת דרכי השיירות בין מרב לאורגנז'.

אכיאוולוגים מצאו שרידים שקדמו למאה העשירית. נמצאו שרידים שמקדימים את הקמתה ב-1000 שנים קודם לימיו של ישו.

כאן חי ופעל אחד מגדולי המתמטיקאים של ימי הביניים, שהעניק את השם הערבי אל-ג'ברה ושל אל-לוגריתם- ושמו בישמעאל אבו עבדאללה מוחמד איבן מוסא אל ח'וראזמי (780-850) איבן סינא עבר כאן בעקבות בריחתו מבוכארה שבה האששימו אותו בכפירה. ערב הכיבוש המונגולי האזור היה מיושב מאוד. הסחר במקום היה מן הגדלים בעולם דאז.

הכיבוש המונגולי הפך אותה למדבר שממה. בניה של חיווה ושל חורזם הביאו כבוד לא מעט ועשו הרבה למען המולדת שלהם. שאהבודין חיוואקי, משרת בחצרו של מאמון במאה ה-13, צבר במימון האישי שלו כמות אדירה של ספרים עד שהיו לספרייה מפוארת שלא היו לה מתחרים לפניו או לאחריו.

דמות בולטת אחרת לאחר הכיבוש המונגולי, שבחיווה יש מוזוליאון הנושא את שמו, הוא המשורר והפילוסוף והלוחם פאהלוואן מחמוד. הוא נודע גם מעבר לגבולותיה של חורזם כבעל כוחות פיסיים על אנושיים. האגדה מספרת שהוא הצליח במסגרת מסע להודו להציל ממוות את המושל של הארץ הזאת. המושל אסיר התודה ביקש להעניק לפאהלוואן מחמוד זהב ואבנים טובות, במקום זאת הוא ביקש לשחרר מהשבי את כל השבויים מחורזם הכלואים בהודו. אומרים שלא נשא אישה מעולם (מעניין למה? האם זה מה שהותיר אותו גיבור? האם הדבר נבע מטעמים נעלים או מטעמים של משיכה למין השני?)

אחד משליטי חורזם אבולגאזי באהדורח'אן (1603-1664) נודע כמחבר הספרים "שושלות הטורקים" והספר "שושלות השבטים הטורקמנים", שנחשבים ליצירות חשובות בתחום מדעי המזרח.

החוקר היהודי ממוצא הונגרי ארמיניוס ומברי (1832-1913), שהגיע לאיזורים האלה וחקר אותם לאחר שהתאסלם. שמו המקורי היה הרמן במברגר. הוא התחפש לדרוויש נודד והעובדה שהיה צולע ושלט בכל הניבים של השפות הטורקיות, הפרסיות והערביות רק עזרו לו. ספריו הפכו לקלאסיים עד היום. בהיותו בחיווה הוא התאכסן בחצרו של החאן ומעלה על נס את מחקריו של אבולגאזי על השבטים הטורקיים.

בסוף המאה ה-18 - וראשית המאה ה-19 חי בחיווה המשורר וההיסטוריון מוניס ח'ורזמי שכתב על החאנים של בוכארה ושל חורזם. הוא מספר בפרוטרוט על הארכיטקטים והמתכננים של המונומנטים בחיווה. איך הם בנו ואיך אומנים עיצבו ראוי לציין שהארכיטקטים באיזור היו בין השאר גם משוררים ואנשי אסטטיקה.

נס גדול אירע לחיווה גם לאחר הכיבוש הקומוניסטי של חורזם בראשית שנות ה-20 - הצבא האדום שהרס 80% מארמונו של אמיר בוכארה עמד נפעם מול יופיה של חיווה. לא רק שלא נגעו בה לרעה אלא להיפך שימרו אותה. המדרסות והמסגדים נסגרו ופנים החומות של חיווה היו למעין העיר האסורה של בייג'ין. בנייניה ומוסדותיה היו למוזיאון פתוח בעלי ערכים אוניברסליים הנשמרים על-ידי אונסקו.

העיר חיווה מציגה מכלול נדיר של הרבה מונומנטים יוצאי דופן במסורת הארכיטקטורה הלאומית. העיר הפנימית – האי שאן קאלא – עשירה במבנים מונומנטליים. וכפי שכתב על כך החאן המשורר מוחמד ריזה אגאי:

זוהר הארמונות של העולם הזה
מתחרה בזוהר השמש והירח
הכתלים מנצנצים במאות צורות
מראה משובב ללב ולעין

האנסמבל הזה נשמר כיחידה אחת על פרקי ההיסטוריה והארכיטקטורה. למטרה זו נקבע מעמדה של העיר הפנימית כיחידת מוזיאון פתוח לשימור ארכיטקטוני.

כדי לשמר אותו עוסקים הרבה אומנים בעבודה יומיומית. מבנים הרוסים שוקמו וקיבלו חיים חדשים.

חיווה היא מוזיאון פתוח של מבנים שהעתיקים בהם מהמאה הארבע-עשרה והחדשים יחסית מהמאה העשרים.

אחר הכיבוש המונגולי

בשנת 1556 אחרי כיבושים חוזרים ונשנים של חורזם היא הופכת בשנת 1556 לבירת חורזם תחת שלטונות של דוסטח'אן איבן בוג'י. תאוצת הבנייה מתחילה בימיו של אראב מוחמד ח'אן בשנים 1602-1623. הבניה המונומנטלית מתחילה בקצב. נבנו מדרסות, מסגדים, צריחים. המדרסא של אראב מוחמד נבנתה בשנת 1616 ויחד איתם נבנו בתי המרחץ, באמצע המאה ה-18 החלו מלחמות הח'אנים הידועות בשם KHAN BOZY – GAME OF KHANS משחק הח'אנים (למלחמה הקרה במאה ה-19 בין רוסיה לאנגליה ששלטה בהודו בעניין השליטה על אפגאניסטאן קראו אז 'המשחק הגדול'. בכל המשחקים הללו נשפך דם בכמויות. בשנת 1740 פלשו האיראנים לחורזם והשתלטו על חיווה והביאו לחורבנה.

ב1768 פרצה בחיווה מגיפה שחיסלה את האוכלוסייה עד שנותרו בעיר הגדולה והסואנת לא יותר מ40 משפחות.

בשנת 1770 מתחיל עידן חדש בתולדותיה של חיווה מוחמד אמין אינאק שם קץ למלחמות ואיחד את חורזם לממשל אחד החלה פעילות תעשייתית של שטיחים, חיי תרבות, מסחר, 20,000 תושבים מן הדרום (אוזבקים) התיישבו בחורזם. מוחמד יעקוב מיתר בונה בשנת 1842 את המצודות ואת החומות של חיווה לאורך 6 קילומטרים הכוללים 10 שערים. כל מלאכת הבנייה ארכה לא יותר מ30 יום על-ידי אלפי פועלים.

המשורר בן חיווה (1809-1874) (MUKHAMAD RIZA AGHAI) תיאר את בניית המצודות והחומות של חיווה. הוא קרא ליצירתו 'ההיסטוריה של המראות המופלאים'

העיר הפנימית מציגה ריכוז של מבנים מונומנטליים נוצצים בקרמיקה מצופה בגלזורה מוקפת במבנים המודבקים בחימר אפוי.

מבנה רב-העמודים הוא ג'ומעה מסג'ד מסוף המאה ה-18 - הוא דוגמה יפה למבנה שראשיתו במאה העשירית והמשכו במאה ה-16. כל עמוד הוא בעל אלמנטים שונים בארכיטקטורה המקומית, בעבודות הגילוף ובאורנמנטים.

המוזוליאון של סעיד אללה-או דין ומסגד באגבאנלה מייצגים את המאה הארבע-עשרה. רבים מן המדרסות הוקמו במאה ה-17 ותחילת המאה ה-18.

1. אראב מוחמד מדרסה (1616)
2. החורג'ים (1688)
3. שרגז'ח'אן מדרסה (1719-1726)

מרבית המבנים של האי שאן קאלא – העיר הפנימית – הוקמו במחצית הראשונה של המאה ה-19.

המוזוליאון של פאלוואן מחמוד, הארמון של עבד-אל ח'אן מדרסה וקרוואן-סראיי, המדרסה של אמין ח'אן, הקוניה-ארק (המצודה העתיקה) והארמון טאש=חולי (בית האבן) הם דוגמאות סגנוניות של ארכיטקטורה מאוחרת. על כולם טביעת האצבעות של אומנים מקומיים למן המאה ה-18 ועד למאה ה-20.

החולי

החולי הוא ההנפוץ בסגנון הבנייה. הוא עשוי בצורת מ"ם סופית והחלונות פונים מטעמי צניעות אל החצר הפנימית.

הקירות החיצוניים עשויים לבני חימר שרופות. הגגות זהים ובפינות הבית יש צריחים והשערים רחבים היוצרים יחד מראה של מצודה.

מעבר לשער יש חצר פתוחה, רובע מגורים מסביב לחצר ומרפסות בסגנון האיוואן.

בקוץ ישנים דיירי החולי על הגג השטוח

ארכיטקטורה דתית

מסגדים

הארכיטקטורה הדתית של חיווה מיוצגת באמצעות מיגוון של מיסגדים בכל גודל וסיגנון. מסגדים קטנים מפוזרים בכל רחבי חיווה. המסגדים בנויים עם כיפה במרכז חדר התפילה (ח'ונאקה) ובצמוד למבנה יש את האיוואן.

מדרסות

המדרסות של חיווה הן מגוונות בצורתן. יש בעלי קומה אחת ויש בעלי שתי קומות ויש המשלבות בתוכן סגנון של ארמון מסורתי.

מ זזיליאון

בין המוזוליאונים המיוחדים לחיווה יש לציין את קברו של המשורר פאהלוואן מחמוד. למרות שפאהלוואן מחמוד חי בסוף המאה ה-13 ומבנה הקבר הוא קדום, האתר עצמו נבנה בסגנון המאה ה-19. האומנים המקומיים של חיווה הצליחו לשחזר את המוזוליאון בסגנון המאה ה-15.

אורנמנטים

האורנמנטים הראויים לציון מגולפים בעיקר בעץ והם מצויים על עמודים, תלתות ותריסים.

המיוליקה

עבודות המיוליקה נקראת על שמו של האי מיורקה בספרד. מדובר בקירמיקה נקבובית המצופה בגלזוררה שקופה של בדיל. השאלה אם ההשפעה היא ספרדית או שהיא זרמה מן המזרח למערב וחוזר חלילה. המיוליקה שבמוזוליאון של פאהלוואן מחמוד והקירמיקה של הטאש חולי מצביעות על רמה גבוהה של אומנות שרווחה באזור.

האישאן קאלא

העיר הפנימית שטחה 600X600 מטרים. נבנה במאה ה-18 מוקף בחומות חזקות שגובהן 7-8 מ'. בכל אחת מפינות החומה צריחים ומגדלי צופים הפרוסים בכל הצירים של המצודה.

הבאזאר של חיווה

היה אחד המקומות התוססים ביותר בתולדותיה של חיווה מאז העת העתיקה. כפריים התכנסו מכל רחבי האואזיס של חורזם. בבאזאר ישבו זקני השבט עטורים בזקנים לבנים, הנשים בבגדים ססגוניים, ולצידם ילדים וילדות בלבוש הלאומי המקומי.

זאת הייתה החגיגה השבועית שבה האומנים המקומיים הביאו את יצירותיהם ומכרו אותם לבאי הבאזאר. שטיחים בעבודת יד עם דפוסים מסורתיים, עבודות ריקמה ומחרוזות זכוכית בעבודות יד אמנותיות. גביעים, כל נחושת ועץ, קירמיקה, כלי נגינה, הכל בהתאם למסורת הקדומה של חיווה.